

СТОРІНКА РЕЦЕНЗЕНТА

УДК 930 (477)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2022.5.181>

Віктор Вергунов*

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА ЯК ГЕНЕРАТОРИ НОВОЇ СКЛАДОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА СУЧАСНОГО ПРИРОДОЗНАВСТВА – АГРАРНОГО ДОСЛІДНИЦТВА УКРАЇНИ

Рецензія на книгу: Демуз І.О. Сільськогосподарські товариства України: довідник / Вступ. слово: акад. В.А. Вергунов; Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. Київ: Аграрна наука, 2022. 296 с.

Інноваційність як практично безпелеяційний результат аграрного дослідництва (експериментаторства) фундаментального та, тим паче, прикладного – головна вимога, що висунута законодавчою та виконавчою владою до галузевої науки і, насамперед, академічної. За таких умов, на її переконання, вона здатна більш-менш безболісно інтегруватися в кращі світові стандарти. Питання ще більше активізувалося після 1.07.2021 р. з прийняттям рішення про запровадження фактично приватної власності на вся і все. Зрозуміло, що за таких обставин існує державна потреба в пошуку сприятливих організаційних форм та методів з високоефективного наукового супроводу історично провідного сектору економіки України – сільського господарства.

На власне переконання, в цьому зв'язку існує потреба звернутися до досвіду минулого, який вже успішно реалізовувався для потреб українських земель. Відповідно до проведених багаторічних досліджень, на перше місце в цьому відношенні ставлю неурядові творчі об'єднання освітян, науковців та практикуючих господарів у вигляді різноманітних

---

* *Вергунов Віктор Анатолійович* – доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН, директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, академік-секретар Відділення наукового забезпечення інноваційного розвитку НААН (Київ, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5476-4845>; e-mail: dnsbg_uaan@ukr.net

сільськогосподарських товариств, що діяли до революційних подій 1917 р.¹. Саме вони відіграли видатну генеруючу роль у появі в середині 80-х рр. XIX ст. нової складової культури та сучасного природознавства – сільськогосподарської дослідної справи². А потім, використовуючи власні можливості (друковані органи, курси, популяризаційні заходи, виставки, конкурси, бесіди, склади, бджільники, пересувні маслобойні й ін.), здійснювали провайдинг новітніх наукових знань і вмінь через стартапи. Не випадково перші товариства створювалися за Височайшим повелінням, а найбільш значущі мали статус імператорських, а на теперішній лад – національних. Фактично представляючи аграрні інтереси місцевих територіальних громад, вони й створювалися за їхньою ініціативою. Застосовуючи як для свого часу демократичний підхід у діяльності шляхом фахового обговорення на зібраннях і прийняття відповідних рішень, сільськогосподарські товариства, через губернські й повітові земства, відіграли видатну роль у появі розгалуженої мережі шкіл, лікарень, бібліотек, музеїв та інших інфраструктурних культурно-просвітницьких об'єктів у своїх регіонах. Тим самим доводячи свою ефективність на принципах, які ми сьогодні відносимо до інноваційних і, головне, – які максимально сприяють економічному зростанню.

Не випадково, насамперед, губернського рівня товариства виступили не тільки ініціаторами, а й усіяко наповнили процес виникнення спеціалізованих галузевих дослідницьких інституцій у своїх регіонах. На початковому етапі ці установи були приватні, як у випадку з князем В. О. Кудашевим (1846–1916 рр.) з його Кириківським дослідним полем з 1872 р.³, а потім набули загальнодержавного значення – Полтавське дослідне поле з 1884 р. вже як перше казенне⁴. До речі, все це діяння знаменитого Полтавського товариства сільського господарства. Пересвідчившись, що діяльність такого типу установ значно сприяє підвищенню продуктивності ланів і ферм, а, значить, – прибуткам через додану вартість, інші товариства спочатку через колективні дослідні чи показові ділянки окремо від освітнього процесу почали повсемірно запроваджувати подібну форму як дієвий елемент збільшення статків місцевих громад.

Згідно статистичних узагальнень Департаменту землеробства, чисельність сільськогосподарських товариств у Російській імперії до 1861 р. складала 30 загальних і спеціальних; до кінця 1870-х рр. – уже 84; до 1900 р. – 310; у 1911 р. – 3 103; на початок 1915 р. – 5 795⁵.

На українських теренах найбільша кількість сільськогосподарських товариств станом на 1915 р. зафіксована у, так званому, Малоросійському краї (Полтавська, Харківська,

---

¹ Вергунов В.А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / НААН, Нац. наук. с.-г. б-ка, Ін-т історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ: Аграрна наука, 2018. Ч. 2. Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX – початок XXI ст.). С. 306.

² Вергунов В.А. Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX – початок XXI ст.): Автореф. дис... докт. іст. наук: спец. 07.00.07 – історія науки й техніки. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 1, 4, 16.

³ Вергунов В. Агроекономічні експерименти князя Володимира Кудашева. *Зерно*. 2017. № 11. С. 46–53.

⁴ Вергунов В.А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві). Київ, 2009. 220 с. (Іст.- бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 28).

⁵ Агрономическая помощь в России / Под ред. В.В. Морачевского. Петроград: Изд-во Департамента земледелия, 1914. С. 105.

Чернігівська губ.) – 583 товариств, далі – Новоросійському (Бессарабська, Херсонська, Катеринославська, Таврійська губ. і область Війська Донського) – 383 товариств, найменше – Південно-Західному (Київська, Волинська, Подільська губ.) – 159 товариств⁶.

При цьому Полтавська губернія займала лідируючі позиції з усіх 91 губернії, що входили до складу Російської імперії за створенням сільськогосподарських товариств станом на 1915 р. (345 товариств). У двадцятці лідерів були також Чернігівська (134 товариства), Катеринославська (113 товариств), Херсонська (105 товариств), Харківська (104 товариства) губернії. Значно скромніші показники за галузевими об'єднаннями мали Подільська (72 товариства), Київська (70 товариств), Таврійська (58 товариств), Бессарабська (31 товариство) та Волинська (19 товариств) губернії⁷.

Більшість сільськогосподарських об'єднань Російської імперії, зокрема загальні сільськогосподарські товариства, засновувалися на основі затвердженого 28 лютого 1898 р. міністром землеробства та державних маєтностей О.С. Ермоловим «Нормального статуту». Його нові редакції згодом з'являлися також у 1908 і 1911 рр. Доступна офіційна статистика подає наступні цифри: з 5 715 товариств на основі «Нормального статуту» відкрито 3 662 товариства (64,1%); «Тимчасових правил про товариства та союзи» від 4 березня 1906 р. – 1 359 (23,8%); «Особливих» статутів, затверджених спільно з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством землеробства та державного майна, Головним управлінням державного кіннозаводства, – 694 товариства (12,1%). Поряд із цим, більшість спеціальних сільськогосподарських товариств затверджені на основі «Особливих» статутів. Із загальної кількості у 870 таких товариств – 535 (61,5%) відкриті саме таким чином; 282 товариства (32,5%) – на основі «Нормального статуту»; 12 товариств (1,4%) – «Тимчасових правил»⁸.

З 2 977 врахованих на 1915 р. сільськогосподарських товариств Російської імперії – 80% мали допоміжні постійнодіючі установи⁹ (напр., прокатні пункти і станції сільськогосподарських машин і знарядь; бібліотеки; злучні та зерночисні пункти; сільськогосподарські склади; показові поля й ділянки; дослідні та дослідно-показові й контрольні установи; показові сади, городи, пасіки, плодові розплідники; споживчі крамниці; сільськогосподарські виставки; насінневі склади тощо).

В.В. Морачевським підраховано, що в Російській імперії станом на травень 1915 р. видавалося 310 одиниць сільськогосподарського періодичного друку¹⁰. Більше 50% з них друкувалася саме сільськогосподарськими товариствами, зокрема: 164 одиниці видано сільськогосподарськими товариствами й іншими громадськими організаціями, 64 – приватними особами, 45 – земствами, 37 – урядовими установами¹¹. Наведені цифри засвідчують значущу видавничу діяльність сільськогосподарських товариств для розвиваючого на приватній основі вітчизняного сільського господарства.

---

⁶ Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / Министерство Земледелия, Справочно-изд. бюро при деп. землед.; ред. В.В. Морачевский. Петроград: В.Ф. Киршбаума, 1916. С. 7.

⁷ Ibid. С. 6.

⁸ Ibid. С. 32, 33.

⁹ Ibid. С. 55, 56.

¹⁰ Справочник по сельскохозяйственной периодической печати на 1915 год / Под ред. В.В. Морачевского. Петроград: В. Ф. Киршбаума, 1915. С. I.

¹¹ Ibid. С. XVIII.

На власне переконання, за професійними товариствами майбутнє України в умовах приватної власності на засоби виробництва та неминучої переструктуризації академічних установ. Принаймні успішний досвід їх функціонування до революційних подій 1917 р. в межах спільної Вітчизни яскраво про таке доводить. Потрібно тільки системно все проаналізувати і запозичити те, що не втратило сьогодишньої затребуваності для українського аграрного виробництва, насамперед, стосовно фінансування та взаємодії з місцевою громадою.

На допомогу може слугувати підготовлений доктором історичних наук, професором І.О. Демуз довідник, в якому представлено 1 077 сільськогосподарських товариств 10 губерній України XIX – початку XX ст. Авторкою проаналізовано роль і місце сільськогосподарських товариств у структурі громадських об'єднань вказаного періоду; представлено класифікаційні схеми поділу громадських об'єднань аграріїв; розроблено авторську класифікацію сільськогосподарських об'єднань; з'ясовано причини появи товариств, їхні основні функції, напрями діяльності, процедуру й етапи виникнення та функціонування; проаналізовано урядові документи – «Нормальний статут для місцевих сільськогосподарських товариств» (у редакції від 7 травня 1911 р.), «Тимчасові правила про товариства та союзи» (від 4 березня 1906 р.), Статут сільського господарства (1903, 1906 рр.), на основі яких діяли зазначені об'єднання. Значну увагу приділено аналізу кількісних та якісних показників діяльності галузевих асоціацій на українських теренах. Виділено постійно діючі установи при товариствах: 1) для покращення землеробства і землеробської техніки; 2) з поширення сільськогосподарських знань; 3) з розвитку тваринництва; 4) дослідні та дослідно-показові установи; 5) з допомоги у придбанні та збуті сільськогосподарської продукції тощо.

Крім загальних подано інформацію і про спеціалізовані сільськогосподарські товариства: садівництва, плодівництва, виноробства, городництва та хмелярства; лісництва; бджільництва; скотарства та молочного господарства; птахівництва і голубиноного спорту; рибицтва та рибальства; поширення сільськогосподарських знань; акліматизації і любителів природи; цукрової промисловості; сільськогосподарського винокуріння; сприяння кустарної промисловості; меліоративні; ентомологічні.

З об'єктивних причин, як до революційних подій 1917 року та й в період радянської історії України, не можливо претендувати на всеосяжність як кількісного, так і якісного подання відомостей про діяльність сільськогосподарських об'єднань. Принаймні, були максимально повно використані офіційні звіти товариств, надіслані до запитувачів такої інформації. Досить суттєвий прошарок із різних обставин, й особливо на регіональному рівні, такі звіти елементарно не подавав чи не отримав пропозицій їх надіслати. Спільними зусиллями зацікавлених і, насамперед, краєзнавців, з часом лакуни будуть заповнені. І є надія, що авторка довідника їх врахує в подальших історичних розвідках.

У цілому, видання І.О. Демуз дасть можливість усебічно та вичерпно отримати необхідну інформацію, зробити не просто аналіз, а й моніторингово-прогностично перенестися у сьогодення.